

in landelijke gebieden. Ook hier had de monopoliepositie van de staat een financieel voordeel; elders waren juist de lucratieve trajecten vaak in handen van particulieren. Als kruislingse subsidiëring niet toereikend was werd uitgeweken naar de staatschuld of kapitaal van lagere overheden of particulieren.

De grootste gemiste kans van dit boek is het totale gebrek aan kaartmateriaal. Kaarten hadden de verspreiding, concentraties en witte vlekken van netwerken op Belgisch grondgebied in beeld kunnen brengen. Jammer is ook dat de in de inleiding sterk aangezette Europese context niet wordt uitgewerkt in een internationale vergelijking – de auteur meent hiervoor te weinig aanknopingspunten te hebben. Een vergelijking met Zweden is echter mogelijk op basis van het werk van bovengenoemde Kaijser. Kwalijker is dat recent Nederlands werk op dit gebied genegeerd wordt. Ik denk hierbij aan het overzichtswerk en de serie dissertaties in het kader van het 200 jarig bestaan van Rijkswaterstaat, en aan de series over de geschiedenis van de techniek in Nederland in de negentiende eeuw (6 delen) en de twintigste eeuw (7 delen).

Overigens laten sommige hoofdstukken wel zien hoe internationale overwegingen een rol konden spelen bij nationale netwerkbouw, en worden incidenteel Europese ontwikkelingen geschetst. Met name de korte passages over de Internationale Telegraaf Unie (1865) en de Internationale Post Unie (1874) zijn boeiend. Volgens de auteur liepen deze organisaties vooruit op een aantal kenmerken van Europese integratie, zoals het scheppen van een Europese markt met gemeenschappelijke tarieven en toegang voor alle burgers, het aanpassen van nationale wetgeving aan internationale verdragen, en het overdragen van nationale bevoegdheden aan internationale instanties. Dit interessante punt verdient zeker verder onderzoek.

Tenslotte hoop ik dat dit boeiende werk een vervolg krijgt dat de twintigste eeuw behandelt.

Erik van der Vleuten
Technische Universiteit Eindhoven

Ad van den Oord, *Allochtonen van nu & de oorlog van toen. Marokko, de Nederlandse Antillen, Suriname en Turkije in de Tweede Wereldoorlog* (Den Haag en Utrecht: Sdu uitgeverij en FORUM, 2004) 113 p. ISBN 9054094206

In 2003 verzocht het Instituut voor Multiculturele Ontwikkeling FORUM het NIOD om een verkennend onderzoek uit te voeren naar de betrokkenheid bij de Tweede Wereldoorlog van Marokko, Turkije en de Nederlandse koloniën in de West. Een van de achterliggende redenen was dat dergelijke kennis gebruikt kan worden om minderheden meer bij de Nederlandse samenleving te betrekken.

Ik moet bekennen dat toen ik aan dit boek begon mijn verwachtingen niet erg hooggestemd waren. Wat moeten we met een hink-stapsprong van een paar Marokkanen in de Zeeuwse klei naar een handvol Surinamers in het verzet en weer terug? Wellicht dat minderhedenorganisaties daar eer mee inleggen en het enige zoden aan de integratiedijk zet, maar eerlijk gezegd leek me dat een tamelijk magere oogst en bovendien wetenschappelijk oninteressant. Mijn bange vermoedens werden echter niet waarheid. De auteur is er in geslaagd in iets meer dan 100 bladzijden een interessant vergezicht te schetsen, dat breder en leerzamer is dan je op grond van de titel zou verwachten. Naast oorlog en migratie raakt het boekje ook aan thema's als kolonialisme

en dekolonisatie, globalisering en economische interdependenties, arbeidsverhoudingen, racisme en antisemitisme. Door het zoeklicht te richten op de wereld voor, tijdens en onmiddellijk na de Tweede Wereldoorlog met speciale aandacht voor de rol van de belangrijkste herkomstlanden van de hedendaagse nieuwkomers, wordt de lezer als vanzelf betrokken in een complex maar ook gedeeld verleden. Door die grensoverstijgende aanpak confronteert de auteur ons met een aantal vergeten bladzijden van de wereldgeschiedenis.

Interessant zijn vooral de ogenschijnlijk kleine en onbetekenende voorvallen die een onverwacht licht werpen op de Nederlandse geschiedenis. Een kleine greep: in oktober 1945, een maand na de Japanse capitulatie, werden er Surinaamse troepen naar Java gestuurd om aldaar de nationalisten in toom te houden. Een aantal van de Creoolse Surinamers had evenwel grote moeite om tegen Javanen te vechten, onder meer omdat ze thuis in Suriname vredig met voormalige contractarbeiders uit datzelfde Java samenleefden. Een ander voorval betreft de geschiedenis van het Nederlandse legioen en van de Koninklijke Brigade Prinses Irene in 1941, bedoeld voor alle Nederlandse mannen tussen 19 en 36 jaar oud die zich buiten het bezette Nederland bevonden. Van den Oord beschrijft hoe zich in Suriname prompt maar liefst 400 vrijwilligers meldden, hoofdzakelijk Creolen. Van Boeyen, minister van Binnenlandse Zaken in ballingschap zat hier echter mee in zijn maag, omdat hij bang was dat dit probleem zou opleveren met de vrijwilligers uit Zuid-Afrika. Het boek legt niet alleen dwarsverbanden tussen uiteenlopende aspecten van de Nederlandse overzeese geschiedenis, ook bij de situatie in Marokko en Turkije staat de auteur uitgebreid stil. Zo komt de rol van Marokkaanse troepen, de Goums, bij de bevrijding van met name Italië, aan de orde. Daarnaast wijst hij op het, deels door de Franse kolonisator gestimuleerde, antisemitisme en op het feit dat Palestina reeds in de jaren dertig de gemoederen in Noord-Afrika bezighield. Er werden toen reeds fondsen geworven om de Arabieren in Palestina te steunen en de soms gespannen verhouding tussen joodse en niet-joodse Marokkanen leidde gedurende de oorlog soms tot pogromachtige toestanden.

Als contrapunt in deze prehistorie van het Palestijns-Israëliëse conflict komt in Van den Oords boek Turkije naar voren. Daar bleek de Turkse overheid niet vatbaar voor de antisemitische besmetting vanuit Duitsland en de Balkan, met als gevolg dat duizenden joden hun toevlucht zochten in het nieuwe Turkije, veelal om van daaruit door te reizen naar Palestina.

Uiteraard valt er ook wel wat op deze studie af te dingen, vooral waar het gaat om de integratie van de inzichten uit de Nederlandse migratiegeschiedenis. Dat 'de Oost' buiten beschouwing is gelaten, is op zich verdedigbaar. Daarover is immers al veel bekend, niet in het minst door deel 11 van L. de Jong. Aanvechtbaarder is het ontbreken van de belangrijkste immigrantengroepen in Nederland ten tijde van de Tweede Wereldoorlog. Welke overwegingen hierbij een rol hebben gespeeld, wordt niet geëxpliciteerd, maar het lijkt samen te hangen met het feit dat de nakomelingen van deze migranten nu geen zichtbare minderheid meer vormen, en daarmee geen object van beleid. Voor de migratiegeschiedenis is een dergelijke afbakening bepaald onbevredigend. Het bevestigt namelijk het dominerende idee als zou immigratie pas interessant zijn wanneer het om nieuwkomers gaat die fenotypisch dan wel cultureel afwijken en mede daardoor ook op de wat langere termijn als een probleem worden ervaren. Dat mag voor politici en beleidsmakers wellicht een legitiem argument vormen, het gaat voorbij aan de plaats en betekenis van minder buitenissige, maar getalsmatig veel belangrijke groepen immigranten die Nederland in de jaren dertig en veertig bevolkten.

Het wijdverbreide maar onjuiste beeld als zou immigratie vóór de Tweede Wereldoorlog onbetekenend zijn geweest treffen we ook bij Van den Oord aan. Zo schrijft hij op p. 57 dat er aan het begin van de oorlog nauwelijks arbeidsmigranten waren, uitgezonderd in de Limburgse mijnen en dat het verder vrijwel uitsluitend ging om joodse vluchtelingen, Duitse dienstmeisjes, Chinezen en zigeuners. Afgezien van het feit dat die dienstmeisjes net als Chinezen en zigeuners wel degelijk als arbeidsmigranten beschouwd moeten worden, gaat de auteur daarmee voorbij aan een niet onbelangrijk aantal Duitse, Belgische en Italiaanse arbeidsmigranten. Hoe het hen is vergaan in de oorlog, daarover lezen we vrijwel niets in dit boek. In hoeverre waren zij betrokken bij verzetsactiviteiten, of heulden ze juist met de bezetter, zoals een aantal Italiaanse ijsmakers en terrazzowerkers die zich bij fascistische organisaties aansloten? Welke rol speelden Duitse communisten en socialisten in de verzetsactiviteiten van hun ideologische kameraden? Allemaal vragen die op een systematisch antwoord wachten. Kortom, hoewel dit boek een aardig beeld geeft van de allochtonen van nu en de oorlog van toen, hoop ik dat er ooit nog eens een tegenhanger verschijnt over de allochtonen van toen en de oorlog van toen.

Leo Lucassen
Universiteit van Amsterdam

Henny Buiting, *De Nieuwe Tijd, Sociaaldemocratisch Maandschrift, 1896-1921. Spiegel van socialisme en vroeg communisme in Nederland* (Amsterdam: Aksant, 2003) 718 p. ISBN 9052600678

In de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging hebben kranten en tijdschriften een duidelijke rol gespeeld. Een van deze tijdschriften was *De Nieuwe Tijd*, dat een lange periode verscheen en door opmerkelijke theoretische bijdragen de geschiedenis van de SDAP en de CPN mee heeft bepaald. Henny Buiting heeft deze bijdragen in een omvangrijk werk samengevat en de voornaamste politieke thema's ervan gereconstrueerd.

Zoals de titel zegt, kan *De Nieuwe Tijd* gelezen worden als spiegel van een belangrijk tijdperk van de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging. Vanaf 1896 bloeit het theoretisch debat onder Nederlandse socialisten. Er wordt zelfs een richting onderscheiden, het *Hollands Marxisme*. Representanten ervan zijn Anton Pannekoek, Herman Gorter, Henriëtte Roland Holst, Frank van der Goes, Cornélie Huygens, Pieter Wiedijk, Willem van Ravesteyn en anderen. In *De Nieuwe Tijd* geven zij tal van analyses, veelal polemisch gericht tegen reformistische tendensen in de Nederlandse sociaal-democratie van deze periode. In deze polemiek speelt sterk de gedachte mee dat door de concentratie van het kapitaal het kapitalisme zijn ondergang tegemoet snelt. Dit resulteert in tactisch-politieke vragen: zoals hoe deze ondergang te bespoedigen? Een van de kwesties is de vraag of de ellende van de arbeidersklasse het socialisme bevordert en of de strijd tegen de directe nood van de werkenden die ontwikkeling misschien afremt. De opponenten van genoemde vertegenwoordigers van het *Hollands Marxisme* stonden vaak midden in de dagelijkse politieke en parlementaire strijd, wat in de praktijk kon leiden tot heel verschillende accenten en standpunten.

In 1989 promoveerde Buiting op een uitgebreide dissertatie over het ontstaan van de SDP in 1909, de voorloper van de CPN. Daarin legt hij vele relevante bronnen bloot